

Melodram do školy

LENKA PŘIBYLOVÁ

Summary

The study has been published in order to present a new project. The project is realized by the Department of Music of Pedagogical faculty UJEP and it is called Melodrama to School. The aim of this project is the popularization of melodrama and its broader introduction into music education at primary and secondary schools as well as in music education in general or into other subjects at primary art schools. This type of composition connects the spoken word with music and contains many aspects for the development of interpreters' musical feelings, in this case of pupils and students. In the textbooks of music education, however, this composition is often marginalized. Therefore, it is also difficult to get sheet music and audio recordings.

Melodram jako hudební druh založený na spojení hudby a mluveného slova prožívá v současné době svou renesanci. Díky zájmu předních interpretů se relativně často objevuje na koncertních pódiích a vzhledem k jeho kompozičním a prováděcím aspektům vystupuje jeho význam stále výrazněji do popředí i ve výuce hudební výchovy. Přesto zde zůstává melodram stále v pozadí, ať již máme na mysli zcela minimální zařazení melodramů do učebnic hudební výchovy či následnou možnost poslechu a prováděcí praxi v rámci konkrétní výuky. O jisté vstupní řešení usiluje nyní katedra hudební výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem prostřednictvím nově otevřeného projektu s názvem MELODRAM DO ŠKOLY. Předložená studie znamená začátek na cestě ke zveřejnění a popularizaci dané problematiky. Záměrem citovaného projektu je úsilí o zavedení melodramu do výuky hudební výchovy v jednotlivých třídách základních a středních škol a rovněž do procesu výuky všeobecné hudební nauky či jiných předmětů na základních uměleckých školách. Současný problém spočívá zejména v obtížné dostupnosti no-

tového materiálu a rovněž velmi omezené nabídce audiozáznamů.

Melodram má velký význam pro rozvoj uměleckého citění interpretů. Při tradičním typu provedení se počítá nejčastěji s dvojicí interpretů, s recitátorem a klavíristou, případně kytaristou či hráčem na jiný nástroj. Melodram však může být aktivitou určenou rovněž pro celý třídní kolektiv, obdobně jako společný zpěv v rámci hudební výchovy. Jedná se tedy o spojení hudby a slova ve specifické podobě, nikoliv jen v našem tradičním vžitém pohledu na spojení slova s hudbou ve smyslu sólového zpěvu s nástrojovým doprovodem, zpěvu ansámblového či sborového.

Provádění melodramů přináší u žáků rozvoj řady interpretačních předpokladů, například správného dýchání, držení a uvolnění těla, správné výslovnosti. Dále se jedná o rozvoj hudebního citění, spolupráci s nástrojovým doprovodem, rozvíjení smyslu pro celkový hudební obsah skladby, citu pro rytmus a vedení melodie klavírního partu, dynamické citění a podobně. Prostřednictvím melodramu dochází v hudební výchově též k výraznému posílení mezipředmětových vztahů, zejména v kontextu s literární vý-

chovou, neboť z hlediska textové stránky se pravidelně jedná o kvalitní básnickou předlohu významných literárních tvůrců. Navíc mnoho žáků uvedených škol již získalo cenné zkušenosti díky účasti a též vítězným vavříním z řady soutěží v oboru recitace.

Spojení mluveného, respektive deklamovaného slova s hudebním doprovodem vykazuje v průběhu postupu dějin od dob antického Řecka až po současnost osobité vývojové kompoziční a terminologické zvraty¹.

Zastavme se nyní stručně u stěžejních postav a tvůrčích obrysů historické geneze melodramu. Od 18. století hraje v evropském vývoji melodramu nezastupitelnou roli právě česká hudba.

Vznik melodramu jako samostatného hudebně dramatického útvaru je lokalizován do šedesátých let 18. století a jeho tvůrcem se stává francouzský osvícenský filozof Jean Jacques Rousseau (1712–1778) díky svým úvahám o nevhodnosti francouzštiny ke zhudebnění (na rozdíl od italštiny) a naopak potřebě zvýraznit emocionálnost básnického slova hudbou. Jeho prvním dílem typu melodramu se stalo scénické monodrama *Pygmalion* (podle Ovidia), premiéra se uskutečnila v roce 1770 v Lyonu. Výchozí diskotvořila mluvená próza, Rousseauova hudba byla vkládána mezi jednotlivé textové obsahové oddíly. Rousseauovu myšlenku spojení hudby a mluveného slova nejzdařileji akceptoval Jiří Antonín Benda (1722–1795), skladatel pocházející ze Starých Benátek v severovýchodních Čechách a působící mimo jiné v německé Gotě, kde byl v roce 1770 jmenován dvorním kapelníkem. Benda zde v roce 1774 vytvořil svůj první melodram *Ariadna na Naxu* na text J. Ch. Brandese. Dílo je označené jako duodrama, ačkoliv jsou zde vlastně prezentované dva dlouhé monology Thesea a Ariadny. Ke skutečnému spojení hudby a slova dochází až v závěru díla, text a hudba se průběžně střídají v dramatickém proudu. Z hlediska charakteru provedení se jedná o melodram scénický. Benda dále napsal v roce 1775 *Medeu* na text F. W. Gottera,

roku 1779 rovněž melodram *Pygmalion*. Melodramy se v Německu setkaly s velkým ohlasem, kočovné herecké společnosti je šířily do dalších měst střední Evropy, velmi je obdivoval i mladý Wolfgang Amadeus Mozart. Uvedené melodramy se logicky objevují též v Čechách, kde inspirovaly vznik řady melodramů z domácí produkce.

Skutečný pomník české, ale i evropské melodramatické tvorby postavil Zdeněk Fibich (1850–1900). Významně zasáhl do mnoha kompozičních oborů, mimo jiné zkomponoval šest koncertních melodramů, z nichž každý představuje určitý vývojový stupeň tohoto druhu a znamená skutečný malý kompoziční klenot: *Štědrý den* (1875), *Pomsta květin* (1877), *Věčnost* (1878), *Vodník* (1883), *Královna Emma* (1883) a *Hakon* (1888). Fibichovým vrcholným a ve světové hudební literatuře zcela ojedinělým dílem je prokomponovaná trilogie celovečerních scénických melodramů na text velkého českého básníka Jaroslava Vrchlického s názvem *Hippodamie*: 1. díl Námluvy Pelopovy (1889), 2. díl Smír Tantalův (1890) a 3. díl Smrt Hippodamie (1891). Z. Fibich volil pro své melodramy skvělé básnické předlohy, vedle citovaného J. Vrchlického nutno zdůraznit zejména verše vytvářející optimální základ pro zvukomalební obrazy, především sbírku Kytice předního českého básníka Karla Jaromíra Erbena (melodramy *Štědrý den*, *Vodník*). Obdobně jako v následujících obdobích je zde prezentovaná spolupráce recitace s jediným nástrojem, zde klavírem, či s orchestrem.

Na kompoziční odkaz Z. Fibicha navázala v české hudbě řada dalších skladatelů, z období přelomu 19. a 20. století jmenujme Josefa Bohuslava Foerster (1859–1951), jenž je vedle obsáhlé tvorby různých hudebních žánrů a druhů autorem více než tří desítek melodramů. Pro své melodramy rovněž většinou volil dokonalé básnické náměty, jeho kompoziční jazyk prošel v průběhu autorova dlouhého života složitou cestou od romantismu k moderním výrazovým prostředkům, mistrovství hudební zvukomalby však nic neztrácí na své konkrétnosti a originalnosti.

Zde citujme příkladně sugestivně zvukomalebný melodram *Tři králové* op. 111, č. 1 z roku 1920, vytvořený na text dalšího významného českého básníka Josefa Václava Sládka. Ostatně podle Sládka napsal rovněž melodram *Cikánské děcko* op. 162, č. 1 z roku 1940, *Romanci štedrovečerní* op. 155a v roce 1934 potom na báseň Jana Nerudy, řadu melodramů zkomponoval také na základě básnických předloh J. Vrchlického (*Dvě laně* op. 139-III z roku 1928, *Stín* op. 162a z roku 1935 a jiné) a dalších básníků. K předním tvůrcům melodramu v období přelomu 19. a 20. století patří dále Jaroslav Jeremiáš (1889–1919) a Otakar Ostrčil (1879–1935).

V průběhu 20. století, zejména v jeho posledních desetiletích, a na počátku 21. století nastává v Čechách období velké kompoziční frekvence a obliby melodramu. Nespornou zásluhu má na tomto stavu bezesporu Mezinárodní festival koncertního melodramu, pořádaný Společností Z. Fibicha v Praze. V roce 2015 se uskutečnil již 18. festivalový ročník. Zde vznikla výborná platforma pro premiérová uvádění novinek současných českých skladatelů. Součástí festivalu je též pražská Mezinárodní soutěž Zdeňka Fibicha v interpretaci melodramu, kde se nabízí vhodný prostor pro mladé interprety ve věkové kategorii do 35 let, aby poměřili na již téměř profesionální umělecké úrovni svůj talent a schopnosti v provedení melodramu. U nás existuje však ještě jedno soutěžní klání – Celostátní soutěž v interpretaci koncertního melodramu pro žáky literárně-dramatického oboru základních uměleckých škol, soutěž pořádaná v Šumperku. V roce 2015 se uskutečnil 4. ročník. Věkovou hranici recitátorů tvoří rovina 15 let, v oblasti klavírní spolupráce se předpokládá účast klavírních pedagogů na uvedených školách. A zde jsme u kořene smyslu a záměru citovaného projektu Melodram do školy. V případě jmenovaných melodramů velkých mistrů se jedná o rozsáhlá kompoziční díla náročná na recitátorovo pojetí a jeho zkušenosti a především disponující obtížným, často virtuózním klavírním partem. Proč

však nedopřát žákům zejména základních a středních škol, žákům s interpretačními zkušenostmi zejména s prováděním vokálních skladeb také radost z interpretace melodramů? Součástí tohoto projektu je mimo jiné sumarizace souboru obsahově snadno uchopitelných a kompozičně nekomplikovaných melodramů od předních skladatelů 20. a 21. století. Součástí tohoto čísla časopisu *Aura Musica* je též notová příloha s první nabídkou melodramů vstupní interpretační náročnosti. Pro zájemce z řad učitelů hudební výchovy bude uspořádán rovněž seminář nabízející patřičné metodické postupy. Z hlediska cílové věkové skupiny žáků nelze nabídnout jednoznačné vymezení, některé melodramy je možné zařadit do vyšších ročníků prvního stupně, zejména potom bude vhodná aplikace v jednotlivých ročnících druhého stupně základních škol v kontextu se zkušenostním zázemím žáků. Vzhledem k výše uvedené symbióze slova a hudby melodram jako kompozice nabízí nesmírně bohatou paletu výrazových možností. Z pozice použitého termínu jmenujme jako stěžejní a ovlivňující faktor obsah zvolené literární předlohy, její atmosféru a stavební charakter, později otázku aplikace poezie či prózy. V hudební složce je nutno akceptovat především volbu hudebně vyjadřovacích prostředků ve smyslu melodie, rytmu, harmonie, dynamiky (barvy) a formy v podobě reagující na stavbu literární předlohy. Hudební složku u vybrané skupiny melodramů představuje klavír, a to v nenáročném interpretačním úrovní. V kontextu se vztahem hudby a slova v melodramu patří ke stěžejním úkolům práce s hudebním rytmem a tempem. Zde nutno vymezit rozdíl mezi melodramem tzv. „vázaným“, kdy je slovo přesně vázané k rytmu a akcentům hudebního toku, ve většině případů zde má hudba zřetelně ilustrační charakter. Naopak v případě melodramu tzv. „volného“ zůstává více prostoru pro svobodné rytmické cítění recitátora s ohledem na vazbu slova k hudebnímu toku. Při nácviku melodramu a následné quasi výsledné interpretaci se může na provádění podílet celý třídní ko-

lektiv střídáný sólovými recitátory. Sólová recitace umožňuje interpretům přesnější a citlivější práci s polohou a intonací hlasu, podání celým třídním kolektivem tyto detaily skrývá. Vlastně se jedná o obdobu situace, kdy ve třídě zpívá celý žákovský kolektiv či sólový zpěvák.

Zastavme se nyní u zde uveřejněných konkrétních hudebních ukávek. Vhodné metodické východisko pro interpretaci melodramu znamená melodram *Pohádka* ANTONÍNA JEMELÍKA (1930–1962)². Jméno tohoto vynikajícího klavíristy, skladatele a básníka, absolventa pražské AMU ve třídě prof. Františka Raucha v roce 1955, dnes upadlo téměř v zapomenutí³. Jeho pravděpodobně jediný cyklus melodramů s prostým názvem *Tři melodramy*⁴ zahrnuje následující skladby: *Bělouňka holubička* (verše Jiří Orten), *Pohádka*⁵ (Fráňa Šrámek) a *Podzimní píseň* (Paul Verlaine). Melodram *Pohádka* je vystavěn na kompozičně velmi jednoduché (snad s výjimkou částí *Adagio* a *Poco più mosso*) a přitom melodicky poetické klavírní sazbě. Z hlediska recitace melodramu je pro interpreta – začátečníka optimální poslední řádek notového zápisu, kdy slabiky textu „*Děvčátko, kam jdeš, děvčátko, čím jsi?*“ opisují rytmus klavírního partu. Obdobná situace nastává v oddíle *Meno mosso* s textem „*Jezírka pláčou, v snách měsíc visí*“. Převažující křehce laděný obsah textu rovněž žádá velmi citlivou práci s barevností lidského hlasu.

Dalším autorem melodramů svým charakterem optimálních pro počáteční stádium interpretace melodramů a obsahem textu vhodných pro dětského interpreta i posluchače je ANTONÍN VAIGL (*1932)⁶. Kompozici melodramů se začal věnovat až v nedávné minulosti především díky iniciativě ze strany vedení Základní umělecké školy, Biskupská ulice, Praha I. V hudební příloze tohoto čísla časopisu *Aura Musica* jsou zařazeny jeho následující melodramy: *Byla noc modrá* (verše Josef Kainar), *Košťe* (Jiří Žáček), *Prosím Vás, teta* (Jiří Žáček) a *Cukrová panenka* (Jan Tára). Vhodně zvolené vtipné verše známých básníků se staly zá-

kladem půvabných melodramů. Citujme příkladně text melodramu *Byla noc modrá* ze světa básní s přírodní personifikací J. Kainara: „*Byla noc modrá, jako od inkoustu. Tou modrou nocí letělo pět chroustů. Ti menší hráli čelo, ti větší bručeli si, že to jako basy znělo. Chrousti, to je muzikantská chasa. A já rád, když hraje basa. Někdo se snad podiví. Chrousti jsou brouci škodliví! Škoda o nich psát básně. Jenže – když hrají tak krásně!...*“ Nekomplikovaná klavírní sazba umožňuje recitátorům snadnou korespondenci s klavírním partem a neklade velké technické nároky ani na spolupracující klavíristy. Vedle požadavků na výrazové roviny recitátorova hlasu nabízí vtipný obsah veršů prostor rovněž k jisté míře hereckého projevu, což je sféra dnes stále více se prosazující v interpretaci melodramu. Kouzelný melodram *Cukrová panenka*, poetický příběh vyprávěný písní hracího strojeku, získal ocenění v rámci výše citované Mezinárodní soutěže Z. Fibicha v interpretaci melodramů v roce 2013.

V průběhu realizace uvedeného projektu budou též postupně prezentované melodramy z autorské dílny Petra Ježila, Jana Vičara, Zdeňka Zahradníka a dalších autorů.

Obrazová příloha

Obr. 1 JEMELÍK, Antonín. Pohádka. In: Tři melodramy. Praha: Panton, 1972.

Pohádka

Fráňa Šrámek

Antonín Jemelík

Andante Jako dítě...

p legato

5 Pohádkou ty jsi a já jsem dítě.

Meno mosso Jezírka pláčou, v snách měsíc visí.

9 8va rit.

Tempo primo Děvčátko, kam jdeš, děvčátko, či jsi?

13 (8)

17 (8) Pohádkou ty jsi a já jsem dítě.

2

Někde je svět,
někde je krev,

tady jsou zakleté stezky.

21 **Adagio** *mf* *pp* *rit.*

Zavolám lásku: zjev se mi, zjev,

25 **Poco (Più) mosso** *p* *pp*

srdce mám čist'ounké a hlas mám dětský.

27 (8) *ppp* *pppp*

29 **Tempo primo** *pp legato*

Děvčátko, kam jdeš, děvčátko, či jsi? Pláču jak dítě. Pohádkou ty jsi

33

Obr. 2–5 VAIGL, Antonín. Melodramy. Uloženo In: Archiv melodramů, České muzeum hudby, Praha, rovněž In: Soukromý archiv autora.

Byla noc modrá

Text: J. Kainar
Hudba: A. Vaigl

Lento

Byla noc modrá,

4 jako od inkoustu. Tou modrou nocí letělo pět chroustů

7 Ti menší hráli čelo, ti větší bručeli si, že to jako basy znělo.

13 Chrousti, to je muzikantská chasa. A já rád, když hraje basa.

18 Někdo se snad podiví. Chrousti jsou brouci škodliví! Škoda o nich psát básně.

22 Jenže - když hrají tak krásně! Byla noc modrá, jako od inkoustu... Vzpomínám dodnes na orchestr chroustů.

rit.

Košťe

Text: Jiří Žáček

Hudba: Antonín Vaigl

Moderate

Na zápraží košťě stálo, a ne aby zametalo,

7 jen tak stálo, jen tak stálo, o dveře se spolehálo,

13 halabala, halabalo, a to bylo ještě málo: **Allegro**
do kapes si ruce dalo.

19 Punt'u málem ranil šlak. - Košťe, ty jsi darebák!

26 Slyšelos, že třeba pes dal si ruce do kapes?

2 Taky holub na hambálku dal se slyšet na tu dálku

33

38 - To je hanba, rozumíme! Ruce z kapes, koště líné!

43 Houser kejhá, syčí husy, - Ruce v kapsách se nám hnusí.

rit.

Tempo I

51 Náhle koště, jak tam stálo, malinko se, pousmálo,

58 a pak, trošku halabalo, ty své ruce z kapes dalo

64 a zas chvilku zametalo. Nu, a co se vlastně stalo?

Prosím Vás, teta

Text: Jiří Žáček

Hudba: Antonín Vaigl

Prosím Vás, Teta,
já jsem tady cizí,
kdepak máte
kočičí náměstí

- To musíte přímo, ale trošku mimo, potom dvakrát za roh, potom vpravo za klusem
kde ji koza tvaroh za psím autobusem,

Largo

rubato

7 uvidíte bránu u Tří pavaniů té si nevšímejte za nosem se dejte a tam bude potůček

13 černý jako smutek, tam si zujte botu, jděte podél plotu, a tam, kde to klouže,

18 rovně kolem louže, uděláte vpravo v bok,

22 potom cikcak, hop a skok,

25 kolem sudu řapy řap, uvidíte mrakodrap a je to.

- Děkuji vám,
děkuji vám
jste moc hodná, teto!

Cukrová panenka

Text: Jan Tára

Hudba: Antonín Vaigl

Sladce **Cukrová panenka se vznáší na dortu** **tak krásná**

legato

5 **tak** **nedotknutelná**

10 **Cukrová panenka se vznáší nad závějí šlehačky Tančí mezi broskví**

14 **a třesínkou** **Cukrová panenka** **Ach**

Tanečně

Cukrová panenka **cukrová panenka** **kolem létají zátky** **míhají se Chaplinovy dorty**
 19 **tančí piruety nad okamžikem** **se vznáší nad věčností** **od šampaňského**

2 A ona tančí tančí dál

24

29 Cukrová panenka se usmívá Jak jinak zvedne

33 ručku zvedne nožku Cukrová panenka to' sladké pohlazení něhy Ach zásah Ale ne

37 setřete ji tu šlehačku. Rázně Cukrová panenka balancuje nad propastí

43 Svět se zmenšil Ubývají třešinky mizí broskve Šlehačka poněkud kecla

48 Obrovské krátery hrozí pohltnout sen Velmi pomalu a agresivně Příbory chřestí Vidličky zazvoní

52 Talíře mlaskají
dychtivě cinkají blíží se sahají
Obludné čelisti hroživě klepou.--- Ach Cukrová panenka
se zastaví zatočí se j
hlava 3

56 Padne do propasti propukne v pláč Ne

60 Zasněně
Ulomí se a pak se něžně něžně rozpustí v nenávratnu

65 Sladce Zůstane jen

69 stará písnička, kterou k omrzení opakuje hrací strojek. Lento

74 rubato rit.

Poznámky

- 1 VYSLOUŽIL, Jiří. Heslo *Melodram*. In: Slovník české hudební kultury. Praha: Editio Supraphon, 1997, s. 545–547, ISBN 80-7058-462-9.
- 2 ŠTĚDROŇ, Bohumír. Heslo *Jemelík Antonín*. In: Československý hudební slovník osob a institucí. První díl. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 588.
- 3 Jako klavírista se Antonín Jemelík věnoval zejména interpretaci české soudobé tvorby. Vzpomínkou na jeho osobu se stalo na jaře roku 2015 nakladatelstvím Arta Records vydané CD (F10207), kde jsou mimo jiné zařazené skladby: SLUKA, Luboš. *Čtvrtá sonáta pro klavír (Památce Antonína Jemelíka)*, SLUKA, Luboš. *Ukolébavka pro zpěv klavír na verše A. Jemelíka*, SLAVICKÝ, Klement. *Sonáta pro klavír „Zamyšlení nad životem“ (Antonínu Jemelíkovi in memoriam)*.
- 4 JEMELÍK, Antonín. *Tři melodramy*. Praha: Panton, 1972.
- 5 Tuto textově křehkou báseň zhudebnil též Štěpán Rak ve svých *Třech malých melodramech s kytarou*. In: Praha: Editio Supraphon, 1986. Situace, kdy jeden text zhudební dva autoři, není ve světě melodramů zcela výjimečnou záležitostí.
- 6 Antonín Vaigl původně působil na Pražské konzervatoři jako pedagog hudební teorie, řadu let zde byl dále věhlasným profesorem hry na trubku. Několik desetiletí rovněž souběžně interpretačně působil jako člen Pražského komorního orchestru. Věnoval se kompozici děl pro žesťové nástroje a též úpravám slavných skladeb z oblasti vážné hudby pro žesťové soubory. Spolu s Michalem Krčmou napsal dvoudílnou *Školu hry na trubku*. In: Praha: Editio Bärenreiter, H 4313.

Résumé

Studie je uveřejněna za účelem prezentace nového projektu katedry hudební výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, projektu s názvem *Melodram do školy*. Záměrem uvedeného projektu je popularizace melodramu jako hudebního druhu a snaha o jeho širší zavedení do výuky hudební výchovy na základních a středních školách, rovněž tak do výuky všeobecné hudební nauky či jiných předmětů na základních uměleckých školách. Tento kompoziční druh spojující mluvené slovo s hudbou obsahuje mnoho aspektů důležitých pro rozvoj hudebního citění interpretů, zde žáků a studentů. V učebnicích hudební výchovy se však jedná o útvar značně opomíjený, obtížné je rovněž získání notových materiálů a audiozáznamů.

Klíčová slova: melodram do školy, melodram, hudební výchova, Antonín Vaigl, Antonín Jemelík

Keywords: melodrama to School, melodrama, music education, Antonin Vaigl, Antonin Jemelik

PhDr. Lenka Příbylová, Ph.D., pracuje jako odborná asistentka na katedře hudební výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Orientuje se zejména na problematiku dějin světové hudby (především dějin 20. století), na otázky česko-německých vztahů v hudbě, popularizaci hudby, severočeskou regionální hudební kulturu a otázky melodramu. Vystudovala muzikologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V rámci studijního kurzu *Melodram* a jeho interpretace se zabývá melodramem z pohledu jeho historického vývoje, současných interpretačních možností a hudebně-pedagogických aplikací. Přednášela na četných muzikologických konferencích, publikuje v odborném hudebním tisku v Čechách i v zahraničí.